

Onethische interventies

Indien een Staat zichzelf toestaat burgers de doodstraf op te leggen, ondermijnt hij de ethische norm dat burgers elkaar niet het leven mogen benemen. En indien een Onderwijsinstelling zichzelf toestaat eenmaal behaalde studiepunten te vernietigen als studenten teveel vertraging oplopen, ondermijnt zij de ethische norm dat docenten hun uiterste best moeten doen om studenten naar het diploma te leiden. Deze stellingen poneerde ik onlangs in een blogbericht.¹ De teneur van deze stellingen is dat bedenkelijke interventies die in juridisch en ethisch opzicht misschien door de vingers kunnen worden gezien, toch vanwege hun bij-effecten onethisch genoemd moeten worden. Ik wil deze gedachtegang hieronder nader uitdiepen.

§1. De hypothese van het hellende vlak

Als ik mezelf toesta een spinnetje dood te trappen dat over de huiskamervloer loopt, terwijl ik het ook buiten had kunnen zetten, handel ik dan onethisch? Vele mensen zijn geneigd deze vraag ontkennend te beantwoorden. Het getuigt weliswaar niet van eerbied voor ál wat leeft, maar velen reserveren hun die-renliefde voor hogere diersoorten.

Als een arts zichzelf toestaat bij een alleenstaande vrouw, tien weken zwanger, op haar verzoek abortus te plegen, is het dan denkbaar dat hij daar gewetensproblemen van krijgt? Hij oordeelt dat de abortus in haar belang is en dat de abortus evenmin tegen het belang van de ontkiemende foetus indruist. Vanuit de medische beroepsethiek valt hem niets te verwijten.

Maar men kan ook een tegenargument aanvoeren: we begeven ons op een hellend vlak als we het recht op leven niet eerbiedigen, ook al gaat het om een spinnetje of om een menselijk embryo. Weliswaar worden er geen grote belangen geschaad, maar de huisvader (c.q. abortusarts) kan aanvoeren dat hij, aldus handelend, op fundamentele waarden inbreuk maakt. Als het kleine leven niet gerespecteerd wordt, dan is het hek van de dam: wat voor ethische beletselen resten ons dan om ook groter leven om zeep te helpen? Men ondermijnt het eigen ethisch oordeelsvermogen als men zich op dit hellende vlak begeeft.

We kunnen de hellendvlakhypothese zowel naar gradatie als naar frequentie formuleren. Naar gradatie: wie zichzelf toestaat *een kleine inbreuk* op een fundamentele waarde te maken, kan zich in de toekomst minder verweren tegen de neiging ook grotere inbreuken te maken. En naar frequentie: wie eenmaal *een incidentele inbreuk* voor zichzelf meent te kunnen goedpraten, ontnemt zichzelf argumenten en wilskracht om zich in de toekomst van volgende inbreuken te weerhouden.

§2. Gebrekkige systeemscheiding

Het hek van de dam ... De risico's tot ethische ontsporing zijn groter als er geen duidelijke hekken tussen de verschillende levenssferen zijn opgericht. Voorbeelden van ethische systeemscheiding: je mag dieren doden, maar mensen niet; soldaten mogen in oorlogstijd mensen doden, maar in vreedstijd niet. Bij gebrekkige systeemscheiding wint de hellendvlakhypothese aan kracht. Horen onbeschaafde creaturen, beestachtige delinquenten en volksfeindelijke elementen tot de beschermenswaardige mensen of veeleer tot de Untermenschen (een hogere diersoort die geen menselijke behandeling verdient)? Mogen burgers elkaar doden als de Staat in een burgeroorlog uiteen dreigt te vallen? Mogen ongeüniformeerde vrijheidsstrijders het recht in eigen hand nemen? Heeft de Staat een vrijbrief in vreedstijd mensen te doden als hij een War on Terror c.q. een War on Drugs heeft uitgeroepen?

§3. Jovi non bovi

Al wat Jovis is vergund, geldt niet voor 't gemene rund. In een geordende samenleving behoedt men de burgermoraal door vast te leggen dat ethisch bedenkelijk gedrag alleen gerechtvaardigd is als het in het kader van een welomschreven maatschappelijke functie en op grond van welomschreven bevoegdheden wordt uitgeoefend. Aan gezagsdragers komen méér bevoegdheden toe dan de gemene burger.²

§4. Egalitaire gemeenschap: slecht voorbeeld doet slecht volgen

Een concurrerend beginsel is echter dat gezagsdragers het goede voorbeeld moeten geven jegens het gewone volk. Dat geldt met name in een egalitaire gemeenschap of samenleving, waarin geen duidelijk

¹ <http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/geldigheidsduur-van-tentamens-ii> (10/9/2013)

<http://www.onderwijsethiek.nl/onderwijs/leiden-geldigheidsduur-van-tentamens> (9/9/2013)

² Toedeling van grotere bevoegdheden hoeft overigens niet aan hogere rang of stand verbonden te zijn. De beul en de aangewezen leden van een vuurpeloton mogen doden, evenals de geüniformeerde militair in oorlogstijd (en evenals de slager in het abattoir).

onderscheid is aangebracht tussen leidende elite enerzijds en onderdanen anderzijds. Daar zal men meer tot de opvatting neigen dat alle leden, ongeacht rang en stand, zich aan gedeelde normen en waarden moeten onderwerpen. Het risico is dan groter dat ethisch bedenkelijk handelen van de leiding de normen en waarden van de overige leden der gemeenschap ondermijnt.

§5. Juridisch niemandsland

Het risico dat het ethische hek van de dam is, wordt vergroot als de samenleving te weinig juridische grenzen stelt aan onethisch gedrag. Wat is de grens waar immoreel gedrag in onrechtmatig handelen ontaardt? Als de juridische grenzen te vaag zijn of zelfs ontbreken, als de juridische wetten en regels niet gehandhaafd worden en als er geen rechters zijn waar men zijn gelijk kan halen, dan vormen onethische praktijken een rechtstreekse bedreiging voor de acceptatie en naleving van de gemeenschappelijke normen en waarden waarop de samenleving berust. Indien een juridisch vangnet ontbreekt, dan begeeft men zich wis-en-zeker op een hellend vlak als men onethische praktijken goedpraat. Dat geldt zowel voor onethisch handelen in de persoonlijke sfeer als in grotere maatschappelijke verbanden.

§6. Kort resumé van de voorgaande vijf punten

- wie zichzelf eenmaal toestaat inbreuk te maken op een fundamentele waarde, loopt het risico zichzelf in de toekomst niet ervan te kunnen weerhouden wederom over de schreef te gaan en eventueel zelfs een grotere inbreuk te maken (de *hellendvlakhypothese*);
- dat risico is groter als men niet in staat is *systeemscheiding* tussen de verschillende levenssferen aan te brengen: is men in staat de inbreuk vast te pinnen op een bepaalde levenssfeer en daar een grens te trekken zodat het ethisch handelen in andere levenssferen niet wordt aangetast?
- is men in staat systeemscheiding aan te brengen tussen enerzijds bedenkelijk gedrag dat *in functie en op basis van toegekende bevoegdheden* is uitgeoefend en anderzijds bedenkelijk gedrag dat men zichzelf als gewone burger niet kan toestaan?
- in een samenleving (en sterker nog in een egalitaire gemeenschap) bestaat het risico dat *onethisch gedrag van de leiding* tot gevolg heeft dat ook de gewone leden tot het idee komen dat ze inbreuk mogen maken op de geldende normen en waarden en dat ze deze niet zo serieus hoeven te nemen: slecht voorbeeld doet slecht volgen;
- de hierboven gesignaleerde risico's zijn groter als er geen *juridisch vangnet* bestaat dat de grenzen vastlegt waarbuiten immoreel gedrag tevens als onrechtmatig (en eventueel strafbaar) wordt bestempeld.

§7. Ondermijning van vertrouwen

We hebben hierboven vijf bij-effecten van bedenkelijk gedrag geïnventariseerd. De gemeenschappelijke noemer is dat een handelwijze die in juridisch en ethisch opzicht misschien niet zo erg is, toch vanwege zijn bij-effecten zeer verwerpelijk moet worden geacht. Tot slot van deze inventarisatie wijs ik op een zesde risico, namelijk dat het vertrouwen in de leiding ondermijnd wordt.

(a) Als de bestuurders van een sociaal systeem (samenleving, organisatie, gemeenschap) dingen doen die op gespannen voet staan met de gedeelde normen en waarden en die dus in ethisch opzicht niet helemaal door de beugel kunnen, lopen ze het risico dat ze het vertrouwen van hun burgers c.q. leden verspelen. De basis van hun leiderschap, één van de fundamenten van het sociale systeem, wordt daardoor ondermijnd.

(b) In dit verband moet ook nog een speciale vorm van leiderschap worden genoemd: de functie die professionals jegens hun cliënten vervullen. Cliënten durven zich te laten leiden en begeleiden door de professional omdat zij erop menen te kunnen vertrouwen dat deze op zijn beurt de beroepsethiek tot richtsnoer voor zijn handelen neemt. Als deze de kantjes eraf loopt, doemt het risico op dat hun vertrouwen in de professional en in diens beroepsgroep ondermijnd wordt.

§8. Een recente casus: geldigheidsduur van tentamens

Met behulp van deze zesledige inventarisatie kan ik nu beter omschrijven waarom de Leidse rechten-faculteit een ethische misstap heeft begaan door de regel in te stellen dat de geldigheidsduur van alle tentamens vervalt op het moment dat studenten één jaar vertraagd zijn geraakt in hun driejarige bacheloropleiding. De minister beweert dat die regel juridisch door de beugel kan, maar dat de faculteit onrechtmatig handelt als zij die vertraagde studenten vervolgens de gelegenheid ontzegt hun vervallen tentamens te herkansen. Ik ga niet op de juridische merites van het ministeriële standpunt in. Ik heb het slechts over het ethische gehalte van de Leidse beperking van de geldigheidsduur, die onder meer impliceert dat studiepunten die in de juli- of augustustentamens van het vierde studiejaar behaald zijn, reeds bij de start van het vijfde studiejaar hun geldigheid hebben verloren.

8.1 De faculteit is een professionele organisatie. De professionals (docenten) zijn gebonden aan de ethische normen van hun beroepsethiek: gij zult uw uiterste best doen om uw studenten naar het diploma te leiden. Een extreme beperking van de geldigheidsduur van tentamens is in strijd met deze beroepsethische norm. In een grote faculteit kunnen de docenten niet rechtstreeks verantwoordelijk worden gesteld voor het feit dat deze bepalingen in de Onderwijs- en Examenregeling (OER) is opgenomen. Die verantwoordelijkheid berust veeleer bij de facultaire bestuursorganen. Maar door deze onethische OER-bepaling krijgen de docenten de boodschap mee dat ze hun beroepsethiek niet zo serieus hoeven te nemen en dat ze hun eigenbelang boven de belangen van de studenten mogen stellen (§4).

8.2 De professional mag van de bestuursorganen van zijn faculteit (een professionele organisatie) verwachten dat deze de beroepsethische normen serieus nemen die voor de professional gelden. Door een OER-bepaling in te voeren die daarmee op gespannen voet staat en die meer door het bedrijfsbelang dan door de belangen van de studenten is ingegeven, lopen de bestuursorganen het risico het vertrouwen van de professional te verliezen (§7.a). Daarmee wordt het functioneren van de faculteit als dienstverlenende organisatie op het spel gezet.

8.3 Studenten mogen van de faculteit en haar docenten verwachten dat zij de beroepsethische normen serieus nemen die voor de professionals gelden. Door een OER-bepaling in te voeren die daarmee op gespannen voet staat, lopen de bestuursorganen het risico dat studenten het vertrouwen in de professionals verliezen (§7.b). Daarmee wordt het functioneren van de facultaire learning community op het spel gezet.

8.4 De faculteit heeft zich met de invoering van deze OER-bepaling op een in juridisch opzicht mistig gebied begeven (§5): de wettelijke bevoegdheid tot beperking van de geldigheidsduur van tentamens was oorspronkelijk bedoeld om te voorkomen dat studenten een diploma wordt toegekend terwijl de eertijds getentamineerde leerstof inmiddels niet meer up-to-date is. Bij mijn weten is nog nooit door de bevoegde rechter (CBHO) uitdrukkelijk getoetst of de wet zo ruim mag worden uitgelegd dat de geldigheidsduur van een tentamen dat bijvoorbeeld gisteren (31 augustus) is afgelegd, vandaag (1 september) reeds kan expireren.³ Welnu, aangezien de faculteit niet zal ontkennen dat het voor een door de overheid bekostigde instelling onethisch is de wettelijke regels te schenden, moeten we constateren dat zij zich op een hellend vlak heeft begeven door een wetsinterpretatie te kiezen die wellicht niet door de beugel kan (§1). Het had van ethische integriteit getuigd als zij een proefproces had uitgelokt om de aanvaardbaarheid van haar wetsinterpretatie door de rechter te laten toetsen. Ook had zij op eigen kracht kunnen onderzoeken of haar ruime wetsinterpretatie met recente wetgeving te rijmen valt.⁴ Met de invoering van deze OER-bepaling heeft de faculteit de koers ingezet van een vrijbuiters die zich om God noch gebod bekommert.

Wes Holleman
ethische kroniek 19-9-2013
<http://www.onderwijsethiek.nl>

³ Het enige wat de faculteit weet, is dat het ministerie in 2008 te kennen heeft gegeven geen stappen te willen ondernemen tegen faculteiten die deze ruime wetsinterpretatie hanteren, maar dat het ministerie evenmin stappen heeft ondernomen om de wetstekst zodanig te herzien dat deze wetsinterpretatie uitdrukkelijk gelegaliseerd wordt.

⁴ Te denken valt aan een analyse van de totstandkoming van artikel 7.42a WHW. Met betrekking tot het aldaar geïntroduceerde *Iudicium Abeundi* is met nadruk uitgesproken dat dit artikel niet misbruikt mag worden om studenten op grond van slechte studievorderingen heen te zenden en dat heenzending verboden is tenzij dat uitdrukkelijk door de wetgever is toegestaan. Nietigverklaring van alle studiepunten die een vijfdejaarsstudent ooit behaald heeft, lijkt toch verdacht veel op een *Iudicium Abeundi*. Zie: <https://zoek.officiëlebezoekingen.nl/dossier/31821> (het wetsontwerp 31821 werd ingediend in 2008).